

БОЛУГУР ДЕТДОМА - ТУЛААНАХ ОБО БИЙИГЭ

Аба дайду сэрингэ киһи олоһор, дьылбатыгар төһөлөөх элбэх өспөт баалы, ыарахан түгэниэри, туохунан да солбуллубат сүтүктэри хаалларыта буолуой? Биһиги дайду бутугар даганы ол ыарахан кэм хас биһрдий дьиз-кэргэни тумнубатаа ба биллэр. Киһи барахсан өйүттэн-санаатыттан ол билигин да үмүкүлүбүт.

Минь бэйэм үлээр, биниги
Мындагаайыбыт историятыттан
биир эмиэ ситэ үөрэтилдэ илик
тематы булан хасыһан үөрэтэ сыл-
даабын. Того дитэххэ киһи
дьылбата, олобо сэрин ыар тыы-
ныттан билигин да ситиниэхэ дин
саныбын. Ол курдук сэрин хэм-
гэр үгүс обо-аймах дьылбата тосту
уларыһан, олохторо-дьаһахтара
ыраан, төрөппүттэрин сүтэрэн
тулааһа хаалан, ыарахан дьыл-
лар-күннөр үөскээбиттэрэ. Дээ,
ол кэмэ госуларство кинилэр
олохторун салгыы сайыннараары,
быһатын, киһи онортоору, бэйэ-
тин илинтигэр ылбыта. Элбэх при-
юттар, детдомнар, обо дьыллэрэ
аһыллыбытара. Аба дойдуга сэри-
ти бара да турдар, 40-с сылларга
элбэх нэһиликтэргэ, оройуон-
нарга, республика араас куорат-
тарыгар итинnek тэрилтэ ахсаана
лаппа үрдээбитэ.

1944 сүүлээххэ сайын бэс ый-
нын санатыгар, Мындагаайы
нэһилиэһэр, сэрин содулуттан
олус элбэх оҕо тулавыйа хаалан,
аччыктаан өлөр кутталлара тирэ-
эн, ханна да барар сирдэрэ суох
буолан, салайааччыларбыт сана
дегдом тэрийэн арийыттар.
Билээн туор, Мындагаайы кэрэ
айылбата оҕо кутун-сүрүн тардыа,
тулсарыа, ыар санааттан араалда-
ытыа дигэн бу сиргэ тэрийдэхтэрэ.
Бу тэрээнин үлэтэ элбэи эрий-
дэс: сыраны, үбү-харчыны, очо-
тоосу уустук кэмнэргэ, ону
таһынан, оҕоҕо тапталлаах
сыйыаы, аһаныгас быһыыны.

Бу сүл сайыныгар көһөрүл-
лүбүт колхозтары төттөрү
көһөрүү саралаймыта. Өлүөнэ
өүрүс устун борокуотунан айанна-
нан, сир-сир аайыттан элбэх
киһини, ол иһигэр ачыктаан сэ-
ниэлэрэ эстибит оболору ылан,
сыралаах айан кэнниттэн Алла-
саа Бэстээххэ аралан сүкээбит-
тэрэ. Онно биир сиргэ тулайыах
хаалбыт көһөрүлүү оболорун би-
ир дьыа эһэ муннан аһаптыттар.
Дойдугуттар детдом аһыллар,
онно бары итиллэ барабыт дьэн
үөрүүлээх сурабы тулпуттара.
Массыына кэлэн илдьэ барыар
дьылы ол дьыа элорбуттара.
Аонча хонон баран, арай биир
түгүн күн икки массыына оболору
ыла кэлбитэ. Барыта 40-ча оҕо,
дойдуларыгар эргиллин үөрүүлэ-
эх тынан баран, уһун суолун тул-
путтара. Сотору кэмнөн Чурап-
пыта Такара дьэтиэн таһыгар
аралан түһэртээбиттэр. Үөрүү-
хөтүү бөрө буолбуттар, ачыктаа-
быттара да биллибэт курдук буол-
бут. Дойдулара барахсан олус
иһирэхтик көрсүбүт. Сорох
оболору аймактара кэлэн дьыа-
лэнгар, оҕо тынабыт, итэбит дьэн
илдьэ барбыттар.Онтон ким да
илбатах оболоро, ордук санын,
сайыһа хаалбыттар. Дойдоттор
барахсар кэмнэрэ долгутуулаах
э...

Очигтоогуу камга РОНО-ба
лэлээбит В.К. Пестерев уонна
И.К. Попов оболору түмэн, строй-
атан баран эбэрдэлээн
өрсүбүттэр. Кинилэр, олус кэрэ
ийлбалаах Амма өрүс үрдүгэр
урар Мындагаайы бөһүөлэгэр
ана детдом оболору көрсөөрү,
элэм ололорун туһунан биллэр-
иттэр. Эннэ иитиллэ-үөрэнэ ба-
алларыттан оболор олус
эрбүттэр, долгуьбуттар. Баань-
ка сырытыннанан, баттахтарын
ирыйан, сана бүрүүкэ ыстаан,
мнастерка ырбаахы кэтэрдэн
атан-таньыннанан, өссө Чурай-
ыһыадар сырытыннанан, сала-
ат оботун сиэтэн, албаан атаар-
ттар. Икки тэлиэгэлээх оууһу-
у кыра малларын сыһыын тизэ-
дэ, олохтоох сирдэригэр,
ндагаайы уһун суолугар 30-ча
сатыы туруммуттар. Ким сы-
быт, сэнээтэ эстибит солбуһа
һыа сыһыана туһээри обус-

тарын сьмараларьгар олорон
атах тардыстыбыттар. Аара Та-
бийыккы алааһьгар хоммуттар,
сынньанан, сэннэ ылан баран
эмээ айданга турунан күө-дьаа бу-
олон, үөрө-көтө тэлигэлээх орус
кэннигэн хаамсыбыттар. Ого-ого
курдук сэннэ ыллылар да сылай-
быттар ааспыт курдук буолара.
20 км хаалбытын сэннэ, ыраах
Амма хайата көдөрөн көстүбүтэ.
"Тийнэр сиргит ити көстөр, хайа
анньыгар баар" — дьизбиттэрэ,
үөрүү - көтүү өссө күүһүрбүт.

Мындагайы сэлзіннэтигэр күн балачча үөһэ турдабына, киһэллэр тийибиттэр. Дэриэбинэ кинилэри олус сырдаан, айылсат киһэллэри күн уотуттан кыркэйдэн, тутсан көрсүбүтэ. Ончолорго Мындагаайыга төһө да 20-чэ эрдэиз баарын иһин, өбөлорго балачча улахан бөһүөлүк курдук көстүбүтэ. Кинилэри анар өттө тигиргинэн сизэ олбуордаах "Т"буукуба курдук быһыылаах улахан дьизэ, олбуор иһигэр киллэрбиттэрэ. Детдом директора, үлэбинтэр уонна олохтоохтор сүрдээх эйбэстик, уһун айантан сылайбыт, ачыктыабыт өбөлөрү көрсүбүттэрэ. Өбөлөрү кэккэлэһиннэри туруоран, бу дьизэ итиллэллэрин туһунан директор кылаастык төл эпитэ. Дьизэ кинирбиттэрэ, уһун олус толору астаах остуол тардыллан турарын көрөн, өбөлөр олус динэ долгуйбуттара. Аһылыкка ыңырыгыттарыгар өбөлөр чуумпуктук, сэрэнэн аһаан барыттара. Итинник өлгөм аска түһээн да тиксибэтэх өбөлөр долгуйуулары, эмиз да куттаналара, ханна барыай? Кэлин, төһө да нуорма ас буолбутун иһин, хоргууан өлө сыһан, нэллэлэ тыһыннаах кэлбит өбөлөргө олус минньигэс, астык ас-үөл этэ.

Бастаки директоруудын И.И. Захаров дүн киһи ананан үлэни сафалаабыта. Бу сүрдээх принциплыйнай, киририилээх-тахсыылаах, оҕоһо ураты амаарх сыйынаах киһи этэ. Учуутал киһи, сэрни хонкуутугар баалыран, инбэлэнт буолан эргиллэн, анаар атабынан доһолонһоон хаамар этэ. Иван Иннокентьевич нэһиликэс партийнай тэрилтэтин секретара буолан, улахан аптарыыттаахх киһи этэ. Детдом атабар туарыыгар элбэх саратын биэрбит киһи этэ диин, элбэх иитилибит дьон билигин даҕаны ахталлар.

Ийтгэччилэринэн П.Е. Попов, Т.С. Яковлева (Эрилик Эристин илгит кыһа), А.Н. Седалищева үлэлэрин сағалаабыттар. Бэйэлэрин сүрэхтэрин сыйлаһын тула-айах оҕоҕо бизэрт туран олус кыһамнылаахтык түүнүэри-күнүстэри үлэлэир дьон этлэр. Ийтгэччилэр араас бизэрдэри, сонньуулары, куруһуоктары тэрийэллэр. Үлэлиттэр бари даҕаны ис сүрэхтэриттэн туох баар кыһамныларын ууран, оҕолор санааларын көтөбөн, бэйэлэрэ оҕо буолуох курдук тэнгэ сонньо-но, көрдөрөн,кэпсэтэн-илсэтэн иитэллэрэ, үөртэллэрэ.

Детдомда анзан урут сабыл-
лан турбут начальнай оскуола
дизитин биэрбиттэрэ, өрөмүөн-
нөн, сууян-тараан, тупсаран, төһө
кыалларынан обо тоһомутун диян
сылытан, үлз бөсөгүн көрсүбүттэ-
рэ. Манна олохтоох Кожуров
Аль Иннокентьевич диятын
мылан баладан салгаан остолобу-
й оңорбуттара. Очотообу ас-
танас суох кырыымчык кэмгэр,
өбөлүрү аһынан, таһаһынан хаан-
ыйаа сатаабыттара. Үлэһиттэр ба-
ры баардарынан-суохтарынан
өмөлөһөллөрө. Сылаас танас
бөсөгүн тигэн кэтэрдэллэрэ. Ор-
кут олохтоох кырдыгас эмээк-
тэ диялэригэр түүннэри нис-
сэнэн истээх ыстааныттан
түлүккэ тийэр боско тигэн өбөл-
сү таһынараллаа.

Детдом олоз олус үчүгүйдик китара. Оволор улахан дyonu китара, кинилдри эмиз өйөөн, табис-китара үлүлүз сатыыллара. Илин-китара үрмээр нэхиллээк дyonu-китара, пуормаларыгар элик илимин-китара балыктата, соболото ыгтал-китара. Сайнын куйааска собону-китара өлзөн хааанан, ыраах сиртен ба-китара эмиздэйг хаалаан детдом ооло-

ро то-то-хана байхыг сийлээр. Бу-
агны дөтдөм нийтлэлзчилээр би-
лгнэ да, аас-туур олох сагана у-
раты миньхэгэйн тулунан, бэрт э-
бэхтик ахталлар. Сайын от үлэ-
гэр обургу оболор колхозтарга
көмөдө үлэлзгэ ыраах-чугас ба-
раллара. Орто, кыра саастаах
оболор сагаан эрбээнигэр, бур-
дук куолаһын итгэстээнигэр,
сир айһы хаһааныгтар сыйда-
аллара. Нэһилүүк оболоро элбэ-
хтик бодоруһан бэйз-бэйлэригэр
көмөлөсүһэллэрэ. Убай курдук
уолаттар өрөбүлзигэр кэһилэ-
рин — халпыт нэдьэгэйн адал-
лара. Дөтдөм оролоро бэйлэрин
ортолоругар чугас аймах курдук,
убай-быраат, эдийн-балыс кур-
дук сыйһаннаһаллара, бэйз-бэй-
лэрин көмүсхэнэн, олус эйэлэх-
тик олорон итгилэн барыгтар

Балагын өйя тийнхэн кэлбгтэ. Сэрин бара турара, олох чэлчкитэ суоба. Ол да буоллар детдом үөрэнэр оёолоро бүтүннүү окуулааба бэлэмнэнэн түгүүрбуутэрэ. 1944—45 үөрэх дыла сагаламыта. Мындабайытаабы сэттэ кылаастаах окуула детдом оёолорун үөркөтө көрсүбүтэ. Очолорго директорын Н.С. Соловьев үлэлнирэ. Завуч А.И. Герасимова этэ. Детдом оёолоро үөрэхкэ сыһыаннара олус куустээбэ. Үгүстэр да үөрбэи ылымгыта, элбэх талааннаах, дэгиттэр оёолор элбэх этилэр. Араас спортивной ооннуулар, сёрдаар, субботниктар детдом оёолоро суох барбат этилэр.

Калин детдомдга оро ахсаана эбиллэн испитэ. Сэрин бүтэн эрэр, үөрүүлэх Кылайы күнэ үүмүтэ. Улахан сэргэхсийн бу олбута. Ол да буоллар тулайнах оро ахсаана сүн-биир элбэх. Үлэһиттэр эмиз элбээбиттэрэ. Ол курдук завуһунан Хайахсыттан төрүттэх Алексей Егорович, итээччилэринэн Д.И. Слепцова (режиссер Спартак Слепцов эдьийэ), Г.Я. Попов, Ф.С. Константинова, завхотунан Е.Г. Аммосов, бухгалтерынан биир нуучча кыыла (аата билилбэт), бастакы поварынан Дария Слепцова үлэлэрин садалаабыттар. Икки сүл буолан баран директор атың үлээ барарынан К.Т. Аржаков андан кэлбитэ. Завуһунан Р.Н. Оконешников, воспитателинэн Н.Ф. Безмяянов, завхотунан А.Ф. Ядрихинский үлэлээбиттэрэ.

1947 сыллааха Мырыла детдомун оболорун көһөрөн аалан Мындаааны детдомугар холбообуттара. Барыта 40-ча оҥо кэлбитэ. Детдом уэрэрин чааһын Л.Е. Попов салайбыта. Воспитателлэринэн У.Ф. Мандарова, П.Д. Борисова (Ленинград блокадатын кыттыылааба) үлээсбигттэрэ.

Эр дэон үлэгнлтэр гүүстэрэ фронтониктар этилэр. Уруук аах тарышта, консультация, көрдөөх-мәрдаах соннуулар, балалайхан үккүү,ырыа, бизнэр бөгө буолара. Үлэгнлтэр табис-тэнгэ соннуон-көрүлээн аволор бэйэлэрингэр сыйһаран, тардаллара.

7 кылааһы бүтүрбүт оёолор
детдомтан тахсан олох аартыгар
үктэнэллэрэ, салгыы үөрэнэ ба-
раллара, сорохторо сайынын, ба-
рар сирдэрэ суох буолан, сынны-
нан бараллара. Сорох саастара
тахсыбыт улахан оёолору быһач-
чы производствого үлэлэтэ ыы-
таллара. Барбыт оёолор сибээс-
тэрин быһаакка суруйа, билсипэ
сыдыаллара.

1949 сýллаахжа Бýлýý кýрдýк ыраак сýртэн детдомтан эби 30-на оџо кэлбитз. Бары биир дýнз-сýргэн кýрдýк эйлзлэххик оло-р-бýттара. Детдомна 20-ч ынах сýулуңу, 3 келýнр аты, уонна 1 келýýр оџуу тутан, кэтэх хаһай-ыстыба тэриллибитз. Очотоџу директор К.Т. Ариакон - саталла-хы салайааччы, хаһайын этэ. Кыһынын куоракка киирэн үерэнз сýлдýар детдом оџолоругар мэл-ды кэһиилзэх, сýруктаах, ээрдэ-лзэх көрсөн, сýбьенник кэлсэтэн-элзэргэһэн, сýбьэлзэн-амалаан маһара. Кыра стипендиялаах, семеленер аймага сýх тулааһах студент оџолорго төһөлөөх эби-лик, күүс-көмө буюлбута буюл-уу?

Ол курдук дөтдөм үлэтэ,
олосо дьаһага, усулуубуйта сыл
ааны тулсан испитэ. Таңас-сал то-
лору хаачылан, нуорма киллэп
700 гр.тиийэн, аһа-үөлэ эбиллэн
1000 салтан испитэ.

Оночтойгу оюолор олох бары хамсааһыныгар, көбүлээһинигэр бары актыбынанайдык кыттан, олоһу кытта тэнгэ үктээн испиттэрэ. Ол курдук октябренок, пионер, комсомол бэйэтэ ураты түгэннэрдээх, олох хан аартыгар үктэнэргэ куус-кеме, сирдэн сулус буолан, туспа суолу-ниһи сабалары. Мындааһы дегдома 1944-53 сылларга барыта 130 оронго интэҥ-үөрэтэн, киһи оһорон таһаарбыта. Манна олохтоох 7 кылаастаах оскуола педколлектива бу оһолору үөрэтэти элбэх сыратын, биллэтин биэрбитэ улахан оруулаах. Күнэ эйгэлээх, дириг биллэлээх-көрүүлээх, бэйэлэрин үлэлэрин олус ытыктыыр, үөрэнээччилэртэн куустээх, кытаамыч ырдабыллыа саа дьонун бастын учууталлара үөрэттэнэр, кэлин бу оһолортон республикага биллэнилээх үлэһиттэр үүнэн-чосқон табыстылар.

Тыя хаагайыстыбатын наука-
тын доктор, академик, "Бочуот
зната орден" кавалера, Россий-
ской федерация утулзах зоотех-
ника Н.С. Пермиков, юриди-эсий
наука доктор, Саха Республикай
Кинституционал Суутун
председателз Д.Н. Миронов.

РФ үтүөлэх Худуоһунууга,
СР народнай Худуоһунууга, СР
Худуоһунууктарын союһун пред-
седатела, Арктический институт

проректора А.П. Мунхалов.
СР үтүөлэх экономика, "Хол-
бос" респотребсоюз правление-
тын председателин солбуйааччы
С.С. Аргунов.

СР банк ууражлаахайн сол-
бууар предсателнэн үлэлз-
бит, биллгн үп-харчы болпууос-
тарыгар СР Правительствотоыгар
консультанын үлэлнр И.А.
Лытин.

Ити курдук төрөөбүт Сахабыт сириин производствотын атын са-
лааларыгар бэрт элбэх үтүөкэннэ-
эх үлэһиттэр билигин дабаны эл-
бэхтэр, үлэлии-хамсыы, дойдула-
рын сайыннара сылдьаллар.

Бу дедтом — тулааих обо биингэ, сылаас, сырдык дурдахха. Уот сэрии сыллартан көһөрүллү содулуттан төһөлөөх элбэх тулааиха хаалбыт өбөлгөргө көмүс уйа буолбута буолуой? Төһөлөөх элбэх обону олох ыараханнарыттан арагаччылаан, харыстаан, көмүскээн, ингэн-үөртэн, киһи оһорон таһаарбыта буолуой? Тугунан да кэмнэммэт, сүдү улахан сылаас сүрэхтэн тахсар, ылыктаах санааттан үөскүүр умнуллубат кэмнэр буолаллара саарбага суох...

Мин бу выставканы Болугур нәһилдизгін уонна улуус Бочуоттаах гражданиннара, "Советскай Эргиз туйгуна", хоту көһөрүллүү кыттылааҕа Илларион Илларионов Яковлев ахтыылыттан суруйдум.

Валера НОЕВ,
Амга орто оскуолатын
11 "а" кылааһын
үөрэнээччигэ.
Мындаааны бөһүөлэгэ.

СЫЛЛААБЫ ТҮМҮКТЭРБИТ

Саха Республикатын "Тус дьарыктаах үлэһиттэрин идэлээх союстары" территориальнай тэрилтэтэ 4000-тан тахса чилиэннээх, улуустаабы салаа үлэлиэкпиттэн барыта 440 пайцыгы бэйэбит тула түмэбит. Бийиги испиттэн үлэлиир "Бииргэ тутабыт" потребительскэй ипотекай кооперативка барыта республика үрдүнэн 1400-кэ ыал дьыллэннэ, ол иһигэр Чурапчытан 119 ыал кыттыста, мантан анардара дьылларын олоңчу төлөөтүлэр, сороктор мунньуна сылдааллар.

"Олонхо дойдуга" кредитэй кооперативтан барыта республика үрдүнэн 3229 киши изс ылла, харны уурдарда. Биһиги улууспугттан 323 киши рэйжик буоллулар, 156 киши 10-тан тахса мелүйөөн солкуобайы уурдардылар, биир оччо сууманы 167 киши изс ылан телеһоллор. 7 киши кэмигэр төлөсөөккө, ылбыт суумаларын аһара улаатыннардылар. Сыл устата Кыайыы 60 сылыгар, "Көмүс күһүн", Сага дыйл бирааһынныыгар аналлаах акциялар ситиһиилээхтик үлэлээн аастылар. Бу күннэргэ олунньу 14 күнүттэн "Талталлаабым" сааскы акция бары уурдарааччыларга сыллаабыта 29% сабадаммытын иһитиннэрбит.

Билэги испитынэн үлэлиир "Саха Кредит Тур" фирма "Мин айа-
ным көрдөрө" республиканскай конкурс бу дьыл муус устар 1
күнүгэр дээрэ биллэрдэ, кыайыылаахтары босхо путевка куутэр.
Путевканы мээ тыйаарым.

халбалт путевка снэгэнэйн 70% кэлэн баран 6 ылан сыйна төлөнөр. Билигн айанын ороскуутун, проейн да изс ылан барыаха сол. Билигн фирмалыт нэнгүе Кытайга эрз барыынан мулур-даммакка, Рецияга экскурсионнай турга шуба атыылана айанныы барыаха, Санкт-Петербург - Москва куораттарга сааскы каникулларга 3—5 конукка баран оёону куулуйдэтээххэ, көрдөрүүххэ сол. Европада Лондон - Париж, Париж - Бенилюкс маршруттарга турдар бааллар, итиннэ Берлин - Амстердам - Люксембург - Метц хаанысхалларга алтынныга дизир айанна Сылдалар.

Кредиттээний, ипотека араас хүрүнээр республикабыт иһигэр тэнийэн ийэллэрэ харахсэбиллээх, олортон биир бастыннарынан республикаба эрз буолбакка, Бүтүн Россияба дьинэн дьарыктанар кооперативтар үлэлэрин сүрүнүүр Гильдия Саха Республикатыгар дьиннээх мчлээтэ, Россияба биир бастын үлэлээх Аграфена Борова председателлээх "Бииргэ тутабат" кооператив буолар. Республикабыт 22 улуустарыгар салааларын үлэлэтэн, чахчы дьон-сэргэ кизн аранатыгар туһалаабын итэстэр, көмөлөһөр. Онон улуусту дьонугар салгыы харчыны бырыһыанна уурдарыыга, дьиз-кэргэн араас наадаларыгар суналлык төлөһөргө, иэс ылыыга, куоракка олоорор оҕолорбут үлэлиир-үөрэнэр усулуобуйаларын тэрийсигэ, дьиз ылыыга, атыылаһар дьизэлэрин мунньунан сыыйа-аһарын төлөһөн баран, анарын биһиги тэрилтэбиттэн сууда-ылан, атыыласпыт дьизэлэригэр олорон эрз уһун болдьооххо төлөһөргө кэлэн билсин, ыйыталаһын! Үлэлиир хонтонобатыт Россияга хонтонобатыт бастаан буолар.

ТАИСИЯ СИВЦЕВА,
ПРИТ ЧУРАПЧЫТААБЫ САЛАЗАРЫ

